

BOLOGNA: ALMA MATER STUDIORUM

Jan Lokin jr.*

La grassa (de vette), *la rossa* (de rode) en *la dotta* (de geleerde) zijn drie bijnamen waarmee Bologna wordt aangeduid. De bijnaam *la grassa* heeft de stad te danken aan haar culinaire status (denk aan de pasta bolognese en de mortadellaworst). *La rossa* slaat op de karakteristieke rode daken van de stad. De nadruk in deze tekst ligt echter op de laatste bijnaam: *la dotta*. Deze bijnaam dankt Bologna aan haar universiteit: de eerste 'juristen'-universiteit van Europa. Zij heeft grote invloed gehad op de ontwikkeling van het recht en past dus bij uitstek in de reeks 'Bouwstenen van het recht'. Niet zozeer één gebouw, maar meer het instituut universiteit staat hier centraal. De Università di Bologna heeft als meest waarschijnlijke oprichtingsdatum het jaar 1088.¹ Ook nu nog is Bologna een levendige studentenstad: één op de vier inwoners is student. Vandaag heeft een student uit Bologna de keuze uit vele studies. Zo huisvest de stad zelfs een eigen ijsuniversiteit: de Carpigiani Gelato University. Aan het einde van de elfde eeuw hadden de studenten wat minder keuze. Zij gingen in die tijd maar om één reden naar Bologna: het juridische onderwijs.

Receptie van het Romeinse recht

Veertien jaar nadat Justinianus zijn wetgeving, bestaande uit de Instituten, de Codex en de Digesten, in Italië bij wet van 13 augustus 554 had geïntroduceerd, raakte zij door de inval van de Longobarden in 568 in Noord-Italië alweer in onbruik. Het Romeinse recht verdween naar de achtergrond en zou daar blijven tot ongeveer het einde van de elfde eeuw. De Codex en de Instituten genoten tussen de zesde en de elfde eeuw nog een zekere bekendheid.² De Digesten daarentegen, bestaande uit een verzameling juridische casus geschreven door Romeinse juristen uit hoofdzakelijk de tweede en derde eeuw na Christus, raakten compleet in vergetelheid.

In de elfde eeuw was er sprake van een wederopleving van de Europese handel. Toeval of niet, in die tijd van economisch

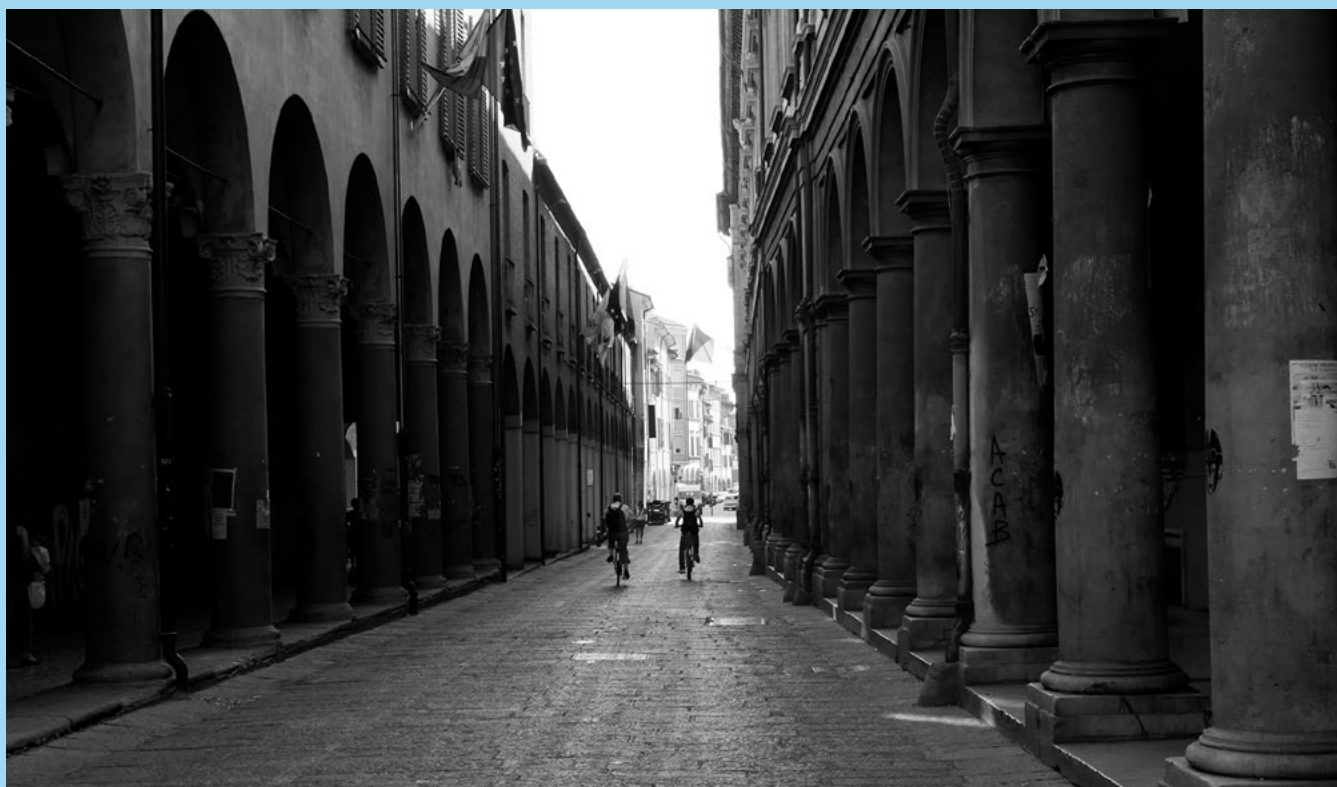
herstel begon iemand in Bologna met het bestuderen van de juridische teksten uit de bloeiperiode van het Romeinse rijk: de Digesten. De Duitsers noemen hem Werner en de Italianen Guarnerius. Bij ons staat hij bekend als Imerius. Odofredus, een hoogleraar in Bologna uit de dertiende eeuw, noemde Imerius de lantaarn van het recht:

'Heren! Meneer Imerius is degene geweest die bij ons de lantaarn van het recht is geweest, dat wil zeggen, de eerste die in deze stad onderwijs heeft gegeven, want in het begin bestond er in deze stad slechts onderwijs in de "artes" (...).'³

Veel weten we niet van Imerius.⁴ Het is zelfs onduidelijk welke werken van hem afkomstig zijn.⁵ Hij doceerde in Bologna in de *artes liberales*.⁶ Het is niet bekend wat Imerius ertoe heeft bewogen om de Digesten te gaan bestuderen. Het verhaal gaat dat aan Imerius een vraag werd gesteld over de betekenis van het Latijnse woord *as* uit de Editio Vulgata van de Bijbel, gemaakt door de heilige Hiëronymus.⁷ Hiëronymus duidde met het woord *as* een muntstuk aan in de tekst van de evangelist Mattheus: 'Worden niet twee musjes voor een penning (*as*) verkocht?'⁸ Op zoek naar de betekenis van het woord *as* stuitte Imerius op een manuscript, waarin het woord veelvuldig werd gebruikt om een muntstuk aan te duiden. Het manuscript bleek een kopie van de *Codex Florentinus* te zijn. De later zo geheten Florentijnse Codex was het enig overgebleven exemplaar van de Digesten in West-Europa.⁹ Hoe het ook zij, aan de hand van deze *Codex Florentinus* doceerden en bestudeerden Imerius en zijn navolgers het recht. Zij verklaarden ingewikkelde woorden uit het *Corpus Iuris Civilis* en probeerden tegenstellingen tussen de Digestenteksten op te heffen. Zo'n verklaring duidde men sinds de oudheid aan met de term *glossa*. Vandaan dat Imerius en zijn opvolgers *glossatoren* werden genoemd.¹⁰ Later voorzagen de glossatoren de teksten van commentaren.

Quidquid non agnoscit glossa, nec agnoscit curia

De beoefenaars van het recht namen de geglosseerde teksten van hun voorgangers over, waardoor de glossen het *Corpus Iuris Civilis* qua omvang voorbij streefden. De jurist in die tijd moest zich een weg banen door het *Corpus Iuris Civilis*, dat zelf al meer dan 2000 bladzijden in moderne druk besloeg, en door de glossen die in aantal nog omvangrijker waren en bovendien allemaal door verschillende personen – en dus in verschillende handschriften – naast de Romeinse teksten waren gekrabbeld. De uitdijende glossen zorgden voor een verstikkend effect, totdat een hoogleraar in Bologna orde schiep in deze jungle van juridische teksten door een standaardeditie uit te vaardigen: de *Glossa Ordinaria*. Deze hoogleraar heette Accursius. Het verhaal gaat dat Accursius een ziekte had geveinsd, toen hij hoorde dat de hierboven genoemde Odofredus ook aan een standaardeditie van de Glossen werkte. Door die ziekte kon hij, Accursius, zich van zijn (onderwijs)verplichtingen ontdoen en de standaardeditie eerder uitbrengen dan zijn rivaal.¹¹ Hoe het ook zij, de *Glossa Ordinaria* van Accursius is het vertrekpunt geweest van de tekstuitleg van het *Corpus Iuris Civilis* en heeft zodoende een enorme invloed gehad op het privaatrecht van continentaal Europa.¹² Zijn standaardeditie van de glossen was zelfs zo belangrijk, dat niemand voor de rechter een beroep kon doen op een tekst uit het *Corpus Iuris Civilis*, dat niet in de *Glossa Ordinaria* van een glosse was voorzien. Met andere woorden, teksten die niet geglosseerd waren hadden geen rechtskracht. Dit kwam tot uitdrukking door de zin 'quidquid non agnoscit glossa, nec agnoscit curia': 'wat de glosse niet kent, kent de rechter ook niet'. Accursius is postuum geëerd door de stad Bologna, die zijn familie bepaalde privileges toezegde. In de toelichting van dit besluit staat dat Accursius (en zijn zoon) de vader van alle geleerden van de aarde is. Studenten van over de gehele wereld zijn door hen naar Bologna gekomen. De roem van de stad is door hun onderwijs

De zuilengang aan de Via Zamboni in de universiteitswijk van Bologna | Foto: Fabio Duma

over de hele wereld verspreid.¹³ Accursius ligt met zijn zoon in een tombe bij de Basilica San Francesco te Bologna.

Alma Mater Studiorum

Doordat Imerius en zijn opvolgers waren begonnen met het glosseren van het *Corpus Iuris Civilis*, ontstond er in Bologna iets volstrekt nieuws: een juridische beroepsopleiding. Vanuit de uithoeken van West-Europa, maar met name vanuit Duitsland, kwamen de studenten naar Bologna voor dit onderwijs. Zo'n tocht door vreemde gebieden was niet zonder gevaren. In die tijd waren vreemde-lingen, onder meer door het recht van

represaille,¹⁴ rechteloos en als de studenten waren aangekomen in Bologna vestigden zij zich voor een lange tijd in een vreemd land en in een vreemde stad. Het is dus niet zo gek dat studenten die aankwamen in Bologna zich verenigden en samen gingen wonen in bepaalde gebouwen. Elk land had in Bologna zijn eigen 'opvangcentrum', een *natio* genaamd. De Nederlanders zaten bij de Duitsers in de *natio Germanica*. Al die *nationes* vormden samen de *universitas studiosorum*,¹⁵ met aan het hoofd een rector (een gekozen student), die de hoogleraren in dienst nam, hen betaalde¹⁶ en het lesprogramma bepaalde.¹⁷ Als een docent tijdens het academische jaar de stad wilde verlaten,

moest hij toestemming vragen aan de rector van de studentenvereniging. Aldus was sprake van een universiteit geleid door studenten voor studenten, zonder bemoeienis van de overheid. Een structuur waar studenten in Amsterdam met hun recente protest jaloers op zouden zijn.¹⁸ Niet ten onrechte voert de Universit  di Bologna als haar wapenspreuk de woorden: *alma mater studiorum*, wat zoveel betekent als *de voedster moeder van de wetenschap*. Het licht dat Imerius, de *lucerna iuris*, in Bologna ontstak heeft de oudste juridische universiteit van Europa als geen ander gedurende negen eeuwen verspreid onder ontelbare *alumni* (voedsterlingen) en zij doet dat tot op de dag van vandaag. ■

* Mr. J.C.T.F. Lokin is docent en promovendus aan de Radboud Universiteit Nijmegen, vaksectie Rechts-geschiedenis.

1 Zie: www.unibo.it/en/university/who-we-are/our-history/university-from-12th-to-20th-century (laatst geraadpleegd 16 oktober 2015). De universiteit van Bologna is ontstaan, niet gesticht. Een oprichtingsdatum is derhalve niet vast te stellen. De universiteit zelf gaat in ieder geval uit van het jaar 1088.
2 T.G. Watkin, *An Historical Introduction to Modern Civil Law*, Aldershot: Dartmouth Publishing Co Ltd 1999, p. 81 e.v.
3 Or signori, dominus Ymerius fuit apud nos lucerna iuris, fuit enim primus, qui docuit iura in civitate ista. Primo cepit stadium esse in civitate ista in artibus (...). Vertaling uit: J.H.A. Lokin & W.J. Zwolve, *Hoofdstukken uit de Europese Codificatiegeschiedenis*, Den Haag: BJu 2014, p. 146. Zie ook: H. Coing & G. Immer (red.), *Rechtshistorische Schriften von Dr. Hermann Kantorowicz*, Karlsruhe: Verlag C.F. M ller 1970, p. 232.
4 F. Brandsma, 'Imerius: grote lantaarn, groot licht', *Ars*

Aequi 2009, p. 273 e.v. (AA20090273).

5 H. Kantorowicz, *Studies in the glossators of the Roman Law*, Cambridge: University Press 1938, hoofdstuk 2, p. 3.
6 Dit was een algemene vooropleiding van de studie theologie, die uit twee groepen 'vakken' bestond. De eerste groep, *trivium* genaamd, bestond uit de vakken grammatica, logica en retorica. De tweede, *quadrivium*, bestond uit aritmetica, geometrie, muziek en astronomie. Zie: H. Lange, *R misches Recht im Mittelalter; Band I Die Glossatoren*, München: C.H. Beck'sche Verlagbuchhandlung 1997, p. 18.
7 Watkin 1999, p.81.
8 Mattheus 10:19-31.
9 Deze Codex bevond zich op het moment van ontdekking in Pisa, waardoor het ook wel Littera Pisana werd genoemd. Lange 1997, p. 372 e.v.
10 Lokin & Zwolve, p. 148.
11 Lange 1997, p. 338. Het is, zo stelt Lange ook, een niet erg geloofwaardige legende.
12 Lange 1997, p. 372 e.v.
13 Lange 1997, p. 341.

14 In die tijd was het recht van represaille (*ius re- praesalium*) van kracht. Een schuldeiser met een buitenlandse schuldenaar kon, indien de schuldenaar niet betaalde, een landgenoot van de schuldenaar oppakken en gevangen zetten. Deze landgenoot moest dan de schuld van de schuldenaar betalen. Hij kon vervolgens in zijn eigen land de schuldenaar opzoeken om de gemaakte kosten op hem te verhalen. Lokin & Zwolve 2014, p. 149.

15 Lange 1997, p. 40. J.A. Brundage, *The medieval origins of the legal profession; canonists, civilians and courts*, Chicago: The University of Chicago Press 2008, p. 220 e.v.

16 In het begin betaalden de studenten de docenten met een *collectio*, een soort gift. Wetenschap werd gezien als een gift van God en was derhalve niet te koop. Zie hierover meer: Lange 1997, p. 39 e.v.

17 Brundage 2008, p. 224-227; Lokin & Zwolve 2014, p. 148.

18 Het stadsbestuur liet de docenten wel een eed afleggen, waarin zij bezwoeren niet in een andere stad les te geven. Zie: Brundage 2008, p. 225.